

Oleg Hański

Uniwersytet Łódzki

ORCID ID: 0000-0002-1957-0631

OBLICZA WOJNY

TOM 3 • MIASTO I WOJNA

ŁÓDŹ 2021 • ISBN 978-83-8220-556-5 • s. 41-62

<https://doi.org/10.18778/8220-556-5.03>

GARNIZON KAMIEŃCA PODOLSKIEGO DO KOŃCA XVI WIEKU

Streszczenie. Miasto-twierdza Kamieniec Podolski w czasach wczesnonowoczesnych cieszył się wspaniałymi dla obronności warunkami naturalnymi oraz dobrze rozlokowanymi fortyfikacjami. Lecz historię tworzą nie kamienie, a ludzie, więc bezpieczeństwo miasta zależało przede wszystkim od zbrojnych mających bronić miasta i jego mieszkańców. Kamieniec Podolski, będąc twierdzą o strategicznym znaczeniu, położony na szlakach handlowych, nadzorując południową granicę królestwa, był stale narażony na ataki tatarskie, mołdawskie i tureckie. Z tego powodu potrzebował stałej obsady żołnierskiej. Składała się ona z piechoty, której głównym zadaniem była obrona murów, a także służba wartownicza i policyjna. Z kolei jazda wykorzystywana była przede wszystkim do działań rozpoznawczych, pilnowania szlaków i przeprowadzania szybkich wypadów na nieprzyjaciela. W mieście znajdowała się też artyleria przydatna podczas walk oblężniczych.

Słowa kluczowe: Kamieniec Podolski, twierdza, garnizon, piechota, jazda, Polska

Kamieniec Podolski znajduje się na wyżynie Podolskiej, a średnia wysokość nad poziomem morza na terenie miasta wynosi 228 m. Miasto położone jest na owalnym półwyspie, który jest otoczony głębokim wąwozem z rzeką Smotrycz¹. Na styku XV i XVI w. umocnienia Kamieńca składały się z następujących elementów: monumentalnego Starego Zamku, połączonego z miastem za pośrednictwem Mostu Zamkowego, oraz miejskich umocnień w postaci wolno stojących zespołów bram z słuzami: Polskiej i Ruskiej. W ciągu XVI w. zbudowano Bastion Ormiański, potężną Basztę Stefana Batorego i oddzielne wieże artyleryjskie (Rzeźnicka, Kuśnierska, Ślusarska) oraz fragmenty muru

¹ О. РАСЩУПКИН, С. ТРУБЧАНИНОВ, *Кам'янець на Поділлі*, Кам'янець-Подільський 2008, s. 7.

obronnego². Jak zaznacza Marek Plewczyński, „ten, kto trzymał Kamieniec, faktycznie władał ziemiami Podola”³.

O ile dziejom fortyfikacji kamienieckich poświęcono już sporo opracowań, o tyle historii tamtejszego garnizonu w okresie do XVI w. poświęcono jak dotąd niewiele uwagi. O załodze zamkowej w swoich krajoznawczych pracach wspominali: Józef Antoni Rolle⁴, Jeftymij Siecyński⁵ i Wiktor Guldman⁶. Garnizon kamieniecki był nieodłączną częścią obrony potocznej, więc krótkie wzmianki o niej można znaleźć w pracach Konstantego Górskiego⁷, Ludwika Kolankowskiego⁸, Zdzisława Spieralskiego⁹, Jana Wimmera¹⁰, Marka Plewczyńskiego¹¹, Tadeusza Grabarczyka¹² i Aleksandra Bołdyrewa¹³. Bezpośrednio o dziejach załogi kamienieckiej pisali Zbigniew Hundert i Mykoła Krykun, jednak ich prace dotyczą czasów późniejszych – XVII i XVIII w.¹⁴ Biorąc więc pod uwagę aktualny stan badań, a zarazem znaczenie Kamieńca Podolskiego w systemie

² О. ПААМЕНИЦЬКА, *Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний-ранньо-модерний час)*, Кам'янець-Подільський 2012, s. 189, 280, 308, 365–391.

³ M. PLEWCZYŃSKI, *Obertyn 1531*, Warszawa 1994, s. 22.

⁴ J. ROLLE, *Zameczki podolskie na kresach multzańskich*, t. 1–2, Warszawa 2004.

⁵ Е. СЕЦИНСКИЙ, *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*, Киев 1895.

⁶ В. ГУЛЬДМАН, *Памятники старины в Подолии. Материалы для составления археологической карты Подольской губернии*, Каменец-Подольск 1901.

⁷ K. GÓRSKI, *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893; IDEM, *Historia jazdy polskiej*, Kraków 1894; IDEM, *Historia artylerii polskiej*, wyd. T. KORZON, Warszawa 1902.

⁸ L. KOLANKOWSKI, *Roty koronne na Rusi i Podolu 1492–1572*, „Ziemia Czerwieńska” 1935, R. 1, z. 2, s. 141–174.

⁹ Z. SPIERALSKI, *Z dziejów wojen polsko-mołdawskich*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1965, t. 11, cz. 2, s. 62–122; IDEM, *Awantury mołdawskie*, Warszawa 1967.

¹⁰ J. WIMMER, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa 1978.

¹¹ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*, Siedlce 2002; IDEM, *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku. Lata 1500–1548*, t. 1–3, Zabrze–Tarnowskie Góry 2011–2013; IDEM, *Żołnierz jazdy obrony potocznej za czasów Zygmunta Augusta: studia nad zawodem wojskowym w XVI w.*, Warszawa 1985.

¹² T. GRABARCZYK, *Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2000; IDEM, *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2015; IDEM, *Udział wojsk zaciężnych w obronie południowo-wschodnich kresów Królestwa Polskiego w latach 1499–1500*, [w:] *Kresy, granice i pogranicza w historii wojskowej*, red. A. OLEJKO, Rzeszów 2014.

¹³ A. BOŁDYREW, *Piechota zaciężna w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 2011.

¹⁴ Z. HUNDERT, *Garnizon wojskowy Kamieńca Podolskiego w latach 1667–1672 – zarys problematyki*, „Saeculum Christianum: pismo historyczne” 2014, nr 21, s. 141–153; М. КРИКУН, *Гарнізон Кам'яця-Подільського 1734 року*, [w:] *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія*

obrony Podola i Królestwa Polskiego, opracowanie dziejów tamtejszego garnizonu wydaje się w pełni uzasadnione.

Źródłami opowiadającymi o liczebności, składzie, dowódcach i uzbrojeniu garnizonu Kamieńca Podolskiego są materiały rejestrów wojskowych oddziałów zaciężnej piechoty i jazdy stacjonujących w różnym czasie w mieście¹⁵. O finansowaniu żołnierzy stacjonujących w Kamieńcu możemy dowiedzieć się z *Rachunków królewskich*¹⁶. Z kolei w *Metryce Koronnej* oraz opracowaniach z serii *Matricularum Regni Poloniae summaria* Teodora Wierzbowskiego znajdziemy informacje o dowódcach, liczebności i wypłatach dla żołnierzy¹⁷. Teksty postanowień sejmowych w sprawie wzmocnienia garnizonu kamienieckiego z czasów Stefana Batorego znajdują się w serii *Volumina legum*¹⁸.

Zakres chronologiczny artykułu obejmuje okres od 1395 r., którego dotyczy pierwsza wzmianka o załodze stacjonującej w Kamieńcu, a górną cezurę stanowi rok 1600, ostatni rok XVI w. W związku z stanem zachowania źródeł, w artykule główny nacisk położony zostanie na XVI stulecie, a więc na okres, w którym twierdza kamieniecka grała ważną rolę w dziejach.

Pierwszy raz na kartach historii spotykamy załogę kamieniecką na kartach *Latopisu Wielkich książąt litewskich* (napisanej w pierwszej ćwierci XV w.) w *Latopisie Supraslskim* podczas wojny księcia Witolda z księciem podolskim Fedorem Koriatowiczem w 1395 r. Wtedy to Fedor uciekł na Węgry „a gorody osadil volokhi, i vgoroski knyaz' Fedoru pomoch' dal”¹⁹. Fedor oprócz mołdawskich i węgierskich wojowników powinien być mieć własnych zbrojnych Rusinów i Litwinów. Strykowski pisze, że w trakcie oblężenia „powadzili się sami między sobą Podolanie z Wołoskimi żołnierzami”, co doprowadziło do wydania

Войтовича, ред. М. ЛИТВИН, Львів 2011, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, вип. 20, с. 377–391.

¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), oddział 85 (dalej: O. 85), sygn. 6, 20, 39, 42, 51, 53, 54, 57, 58, 65.

¹⁶ AGAD, ASK, oddział. 1 (dalej: O. 1), Rachunki królewskie (dalej: RK), sygn. 310, k. 52–52v.

¹⁷ AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), sygn. 17, 20, 22; *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* (dalej: MRPS), cz. 3–4, wyd. T. WIERZBOWSKI, Varsoviae 1908–1917.

¹⁸ *Volumina legum* (dalej: VL), wyd. J. ОНРЫЗКО, t. 2, Petersburg 1859.

¹⁹ *Супрасльская летопись*, [в:] *Полное собрание русских летописей*, ред. Н. УЛАЩИК, т. 35, *Летописи белорусско-литовские*, Москва 1980, с. 60; J. NIKODEM, *Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430)*, Kraków 2013, s. 164–165.

twierdzy Witoldowi²⁰. W 1402 r. władca Kamieńca Bolesław Świdrygiełło „obsadziwszy zamki podolskie załogą z Polaków i Rusinów” wyjechał do Prus²¹. W 1430 r., po śmierci Witolda, łańcki biskup Kamieńca Paweł z Bojańczyca oraz podolscy panowie Hrycko Kierdejowicz, Jan Kruszyna z Galowa i braci Teodoryk, Michał i Michał Mużyło Buczacscy zajęli Kamieniec i obsadzili go załogą polską²². W 1433 r. „starosta na Kamieńcu Teodoryk Buczacki [...] z garstką swoich wyszedł z zamku” i został rozbity przez siły księcia Fedora Korybutowicza Nieświeżskiego, stronnika księcia Świdrygiełła²³. Nie wiemy, kto stacjonował na zamku w tych i następnych latach, być może byli to ludzie Buczackich. W 1463 r. król Kazimierz Jagiellończyk (1427–1492) odkupił starostwo kamienieckie z rąk Michała Buczackiego, starosty kamienieckiego (1458–1464). Nowym starostą został Stanisław z Chodcza (1464–1474)²⁴. T. Korzon uzasadniał wykupienie twierdzy potrzebą jej ufortyfikowania przed ewentualnym zagrożeniem osmańskim²⁵. W tymże roku do twierdzy kamienieckiej zostali wysłani przez króla: Jan z Tęczyna, kasztelan krakowski, Dzierżysław z Rytwian, wojewoda sandomierski i Andrzej Odrowąż, wojewoda lwowski, aby zadbać o poprawę tamtejszych umocnień²⁶. J. Rolle pisał, że to oni osadzili pierwszą załogę królewską, w postaci roty „gwarliwej i niespokojnej” piechoty, rot jazdy i artylerii. Wojsko to jeszcze nie było garnizonem stałym i „wolało raczej leże po wioskach, jako wygodniejsze niż garnizonowe życie z ciągłą służbą i brakiem kwater połączone”²⁷. W związku z brakiem źródeł nie możemy potwierdzić słów J. Rollego, choć nie da się wykluczyć, że wtedy do Kamieńca trafił jakiś większy oddział. W 1484 r. zaciągnięto na służbę kilka rot pieszych dla wzmocnienia garnizonów w zamkach na południowo-wschodnich kresach Królestwa

²⁰ M. STRYJKOWSKI, *Która przedtym nigdy świata nie widziała, kronika polska, litewska, żmudzka, y wszystkiej Rusi*, t. 1–2, Warszawa 1846.

²¹ J. DEUGOSZ, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10, Warszawa 2009, s. 334.

²² J. KURTYKA, *Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i I połowie XV wieku*, [w:] *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, red. F. KIRYK, Kraków 2000, s. 128; T. KORZON, *Z dziejów...*, t. 1, s. 360.

²³ J. DEUGOSZ, *op. cit.*, ks. 11 i 12, s. 124–125; A. LEWICKI, *Powstanie Świdrygiełły. Ustęp z dziejów Litwy z Koroną*, Oświęcim 2015, s. 247.

²⁴ E. JANAS, W. KŁACZEWSKI, J. KURTYKA, A. SOCHACKA, *Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieków*, Kórnik 1998, s. 127–128.

²⁵ T. KORZON, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, t. 1: *Epoka przedrozbiorowa*, Kraków 1912, s. 360.

²⁶ J. DEUGOSZ, *op. cit.*, ks. 12, s. 83–84.

²⁷ J. ROLLE, *op. cit.*, t. 2, s. 35, 39; A. PRUSIEWICZ, *op. cit.*, s. 9; O. ПЛАМЕНИЦЬКА, *op. cit.*, s. 78.

Polskiego. W 1485 r. zaciężni byli na Podolu w związku z ekspedycją mołdawską Jana Polaka Karnkowskiego. Hipotetycznie, jakieś roty mogły trafić na służbę do Kamieńca w tym okresie, ponieważ po nieudanej wyprawie był oczekiwany odwet ze strony Turków²⁸. Niestety nie mamy informacji o załodze zamkowej w czasach wyprawy mołdawskiej króla Jana Olbrachta w 1497 r.

Pierwsze konkretne wzmianki o załodze mamy z 1499 r. Wiadomo, że w tym roku w Kamieńcu stacjonowali piechurzy rotmistrzów Jana Kałusza, Irzyka Chomutowskiego, Ambrożego Brzeskiego, Jana Sokołowskiego, Stefana (*Stefka*) i Łukasza Luboszwarskiego, przy czym ten ostatni dowodził jednocześnie rotą piechoty i jazdy²⁹. Również w mieście mogły znajdować się oddziały rotmistrza Tomasza (*Tomam*) oraz Alberta Kani. Informacje o zarobkach danych rot podaje dokument wystawiony w Krakowie 7 kwietnia 1499 r.³⁰ Na podstawie tych danych można spróbować zrekonstruować etatową liczebność garnizonu. Płaca szeregowego piechura wynosiła 5 florenów kwartalnie, tyle samo wypłacano konnym. Wymienione rotę mogły więc mieć następującą liczbę: Kałusz – 200 etatów i 4 konie (1000 florenów i 20 florenów dla koni); Luboszwarski – 200 etatów i 5 koni (1000 florenów i 25 florenów dla koni); Kania – 200 etatów (1000 florenów); Brzeski – 60 etatów i 2 konie (300 florenów i 10 florenów dla koni); Chomutowski – 60 etatów i 2 konie (300 florenów i 10 dla koni)³¹. Teoretycznie więc załoga kamieniecka (bez piechurów Sokołowskiego i *Stefka* oraz jeźdźców Luboszwarskiego) w owym czasie mogła wynosić nawet 720 etatów piechoty i 13 koni. Być może, tak wysoką liczbę żołnierstwa utrzymywali w Kamieńcu w obawie przed nowym wielkim najazdem tureckim, po tym jak wojska Osmanów w 1498 r. dwukrotnie uderzyły na Polskę³². Ogólne dowództwo nad Kamieńcem miał wówczas sprawować starosta kamieniecki Stanisław z Chodzcy³³.

Z lipca tego roku pochodzi wzmianka o tym, że stacjonujący w Kamieńcu strzelcy z rotę Luboszwarskiego nie widzieli swego dowódcy od pół roku i z tego

²⁸ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny Jagiellonów...*, s. 123; T. GRABARCYK, *Jazda...*, s. 234.

²⁹ T. GRABARCYK, *Piechota...*, s. 70–72, 105; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 333, 351, 338; A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 162.

³⁰ AGAD, ASK, O. 1, RK, sygn. 310, k. 52–52v. Za udostępnienie tego dokumentu oraz pomoc w jego interpretacji dziękuję serdecznie T. Grabarczykowi.

³¹ AGAD, ASK, O. 1, RK, sygn. 310, k. 52–52v.

³² *Vide*: Z. SPIERAŁSKI, *Po klęsce bukowińskiej 1497 roku. Pierwsze najazdy Turków na Polskę*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1963, t. 9, z. 1, s. 45–58.

³³ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny Jagiellonów...*, s. 161; IDEM, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 323.

powodu nie otrzymali żołdu. W związku z tym wysłali list do króla Jana Olbrachta, skarżąc się „że cierpią głód i nędzę”. Po należne żołnierzom wynagrodzenie, do króla udał się rotmistrz J. Kałusz jako reprezentant stacjonujących w mieście oddziałów. Warto zauważyć, że zaciężni nie dopuścili się wówczas rabunku mieszkańców, z którymi byli zmuszeni dzielić obowiązek obrony twierdzy³⁴.

Hetman S. Chodecki w 1502 r. nadal dowodził twierdzą. W tym czasie garnizon był złożony z dwóch oddziałów piechoty dowodzonych przez rotmistrzów J. Sokołowskiego (piechota) i Henryka Michowskiego (jazda). W tym roku oczekiwany był wielki najazd tatarski i rozumiejąc powagę sytuacji, hetman starał się wzmocnić mury zamku i wyposażyc garnizon w dodatkową broń i amunicję. Na szczęście dla Podolan, tym razem Tatarzy ominęli Podole³⁵. Z. Spieralski pisał, że w sierpniu 1502 r. w Mińsku król Aleksander Jagiellończyk zwracał uwagę panom koronnym na strategiczne znaczenie Kamieńca i zawiadamiał, iż poprzednio rozkazał przyjąć do służby garnizonowej w Kamieńcu dodatkowo 100 pieszych i zaopatrył ich w 10 beczek prochu. Nie wiemy dokładnie, kiedy król wydał list przypowiedni i czy w ogóle zrealizowano rozkaz króla. Jeżeli by spełniono królewską wolę, to w Kamieńcu w drugiej połowie 1502 r. stacjonowałyby dwie rotty: 200 i 100 etatów lub stan etatowy rotty Sokołowskiego wzrósłby do 300. Być może król miał na myśli podniesienie stanu rotty Sokołowskiego do 200 ludzi przed styczniem 1502 r. Tak czy inaczej, rota Sokołowskiego liczyła w styczniu 1502 r. 200 etatów i 4 konie. Żołd piechura wynosił 5 florenów kwartalnie, a żołd jeźdźca 10³⁶. Dochody z podatków za rok 1502 miały być w pierwszej kolejności przeznaczone na utrzymanie konkretnie tej 200-etatowej załogi. Król sam zapożyczył się w czerwcu i lipcu u swych poddanych na kwotę 1400 florenów, które zostały przekazane na ręce dworzan królewskich: Ambrożego i Hynka w Lublinie³⁷. W listopadzie 1503 r. Sokołowski kontynuował dowodzenie rotą złożoną z 200 piechurów i 4 koni³⁸.

³⁴ *Listy i akta Piotra Myszkowskiego, generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez Adolfa Pawińskiego*, wyd. A. PAWIŃSKI, Kraków 1898, nr 33; T. GRABARCZYK, *Piechota...*, s. 40–41, s. 51, s. 261–262; IDEM, *Obrona...*, s. 405.

³⁵ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 1, s. 105; Z. SPIERAŁSKI, *op. cit.*, s. 89.

³⁶ AGAD, MK, sygn. 17, k. 279, sygn. 20, k. 113; MRSP, cz. 3, nr 148, 978; L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 143; T. KORZON, *op. cit.*, t. 1, s. 361.

³⁷ AGAD, MK, sygn. 20, k. 113; MRSP, cz. 3, nr 978; Z. SPIERAŁSKI, *op. cit.*, s. 86–89; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 1, s. 93.

³⁸ L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 144; Z. SPIERAŁSKI, *op. cit.*, s. 94.

W 1504, 1506 i 1507 r. na czele 200 drabów i 4 jeźdźców był rotmistrz S. Jarosz (*Jarosch rotmagistro in Camyenyecz*)³⁹. Dowodził on garnizonom podczas najazdu mołdawskiego na okolice Kamieńca w 1506 r., nie wziął jednak udziału w wyprawie Mikołaja Kamienieckiego na Pokucie⁴⁰. Zdarzało się, że gdy na granicy brakowało jazdy obrony potocznej, to król wysłał na Podole swoich *curienses* z chorągwi nadwornej. Na przykład, w styczniu 1508 r. król Zygmunt oddelegował 300 swoich dworzan do Kamieńca Podolskiego, aby wzmocnić wojska strzegące granicy⁴¹.

W czerwcu 1509 r. Kamieniec wziął w oblężenie gospodar Mołdawii Bogdan III Ślepy (1504–1517), lecz załoga uczyniła udany wypad, który zmusił Bogdana do wycofania się spod murów twierdzy⁴². Niestety nie wiemy, kto dowodził tym śmiałym atakiem ani jak liczna była wówczas załoga.

Dnia 24 sierpnia 1511 r. w Kamieńcu (lub na błoniach obok miasta) odbył się popis i wypłata żołdu za ubiegły kwartał dla jazdy obrony potocznej strzegącej Podola⁴³. Ogółem spisano wówczas 2988 koni, podzielonych na trzy części. Oddział hetmana polnego koronnego Jana Tworowskiego liczył 667 koni, w tym 20 *decennarii* – kopijników Tworowskiego i 10 kopijników pisarza wojskowego Wacława (*Venceslaus Notarius*)⁴⁴, którzy otrzymali po 10 florenów na konia. Reszta żołnierzy to tzw. *sextarii*, czyli pobierający żołd w wysokości 6 florenów, co pozwala sądzić, iż byli to husarze. Pod rozkazami Tworowskiego znajdował się również 50-konny husarski pododdział Jakuba Strusia⁴⁵. Kolejny oddział tzw. straży przedniej należał do strażnika polnego koronnego Stanisława Lanckorońskiego i liczył 625 koni, wśród nich właśnie w rocie Lanckorońskiego służyło

³⁹ AGAD, MK, sygn. 22, k. 131; MRPS, cz. 3, nr 2468; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 332.

⁴⁰ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 6, k. 83; L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 144; J. WIMMER, *op. cit.*, s. 97; A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 20; Z. SPIERAŁSKI, *op. cit.*, s. 115–116; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 332; IDEM, *Obertyn...*, s. 71.

⁴¹ С. ХЕРЕСТ, *Масковская война 1507–1508*, „ARCHE” 2014, № 12(133), с. 249.

⁴² M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 1, s. 154; IDEM, *Obertyn...*, s. 74; J. ROLLE, *op. cit.*, t. 2, s. 82; O. ПЛАМЕНИЦЬКА, *op. cit.*, s. 79.

⁴³ AGAD, ASK, O. 1, RK, sygn. 42, k. 3v. Jeszcze jeden rejestr również fiksuje wypłatę 3 florenów oraz 2 florenów żołdu dla wojska w Kamieńcu 24 sierpnia tegoż roku: AGAD, ASK, O. 85, sygn. 11, k. 4, 61.

⁴⁴ Być może był to Wacław Baworowski, pisarz królewski i wojskowy, wójt buski, M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 321; L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 145.

⁴⁵ AGAD, ASK, O. 1, RK, sygn. 42, k. 3v.

20 kopijników z opłatą 9 florenów i 80 husarzy z żołdem 3 florenów⁴⁶. Na czele ostatniej najliczniejszej grupy jazdy (1696 koni), bez podziału na pododdziały, jest wymieniony Marek Stabkowski z 7-konnym poczem⁴⁷. Warto zauważyć, że w grupie tej znalazł się też Jan Kola (*Joannis Cola*) z 8-konnym poczem, przyszły dowódca obrony potocznej⁴⁸.

Dzięki badaniom A. Bołdyrewa wiadomo, że w latach 1513, 1515, 1516–1518 liczba piechoty wzrosła do 300 etatów⁴⁹. Nie wiemy, kto dowodził w tym czasie, A. Bołdyrew przypuszcza, że w 1519 r. był to Węgier Jan Kałusz⁵⁰. W latach dwudziestych stan etatowy wahał się granicach od 100 do 200 żołnierzy⁵¹.

Czasem Kamieniec był miejscem koncentracji dla większych sił jazdy polskiej. W końcu listopada 1516 r. Tatarzy uderzyli na okolice Kamieńca od strony północnej. Obroną Podola dowodził w tym czasie Stanisław Lanckoroński, wspierany przez rotmistrzów Pawła Farureja, Jakuba Secygniowskiego i pospolitaków podolskich. Całość sił sięgać mogła 2000–3000 żołnierzy. Wojsko wyruszyło z Kamieńca na północny wschód i w dwóch potyczkach pod Latyczowem i Międzybożem rozbiło Tatarów⁵².

W 1523 r. oprócz 200 piechurów w składzie załogi wchodziło 400 jeźdźców Marcina Chodowskiego⁵³. W 1528 r. jazda polska stacjonująca w Kamieńcu wzięła udział w bitwie z Tatarami w okolicach miasta. Jak podaje M. Bielski: „tegoż roku (tzn. 1528) pod Kamieńcem Jazłowiecki z Skryckim (Iskrzyckim) rotmistrze tysiąc Tatarów porazili”⁵⁴. O obecności garnizonu pieszego w tym roku świadczy też fakt opłaty 200 etatów piechoty suknem o wartości 2000 florenów⁵⁵.

W grudniu 1530 r. podczas oblężenia mołdawskiego w twierdzy zamknął się wojewoda podolski i starosta kamieniecki S. Lanckoroński. Gospodar

⁴⁶ AGAD, ASK, O. 1, RK, sygn. 42, k. 13v-24.

⁴⁷ AGAD, ASK, O. 1, RK, sygn. 42, k. 26-55.

⁴⁸ AGAD, ASK, O. 1, RK, sygn. 42, k. 42.

⁴⁹ A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 72.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ W poszczególnych latach było to: 100 żołnierzy w 1521 i 1523 r., 150 w 1522 r. i 200 w 1523, 1524–1529 r., *ibidem*, s. 76–77; L. KOLANKOWSKI, *Roty...*, s. 150; J. WIMMER, *op. cit.*, s. 98.

⁵² M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 1, s. 140 i t. 2, s. 326, 337, 349.

⁵³ *Ibidem*, t. 2, s. 323; L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 150; J. WIMMER, *op. cit.*, s. 98.

⁵⁴ J. BIELSKI, *op. cit.*, s. 1042–1043; J. ROLLE, *op. cit.*, t. 1, s. 16–17; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 1, s. 322 i t. 2, s. 331–332.

⁵⁵ A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 105.

Piotr IV Raresz (1527–1538 i 1541–1546) liczył, że uda mu się zdobyć twierdzę nie poprzez szturm, lecz w skutek zawiązanego w mieście spisku prawosławnych Rusinów. W zamku znajdowało się wówczas od 150⁵⁶ do 200⁵⁷ piechurów kamienieckich. Ponadto Lanckoroński dysponował własną rotą (120 koni) i rotami Jana Pileckiego (150 koni), M. Iskrzyckiego (200 koni), braci Jerzego i Waleriana Rokitnickich (150 i 20 koni) oraz 70 piechurami Wojciecha Leśnickiego. Załoga kamieniecka liczyła więc ok. 270 piechurów i 640 jeźdźców. Ponieważ działania spiskowców, na które liczył Raresz, nie przyniosły efektów, to gospodar wycofał swe wojska od miasta w stronę Chocimia. Tymczasem do Kamieńca ze wsparciem dotarło 6 chorągwi jazdy hetmana Jana Koli. Siły polskie w Kamieńcu wzrosły do 11 chorągwi jazdy i 2 rot pieszych – razem ok. 1400 żołnierzy. Dowództwo zdecydowało uderzyć na Raresza na przeprawie chocimskiej. W Kamieńcu pozostał jedynie Lanckoroński z piechotą i własną chorągwią, a w pościg ruszył hetman Kola z resztą jazdy i być może częścią piechurów. Nie wiemy, jak dokładnie przebiegała bitwa, która odbyła się w dniu św. Sylwestra w 1530 r. Znamy jej wynik – hetmanowi nie udało się pokonać Raresza, mniej liczna jazda i piechota polska i zostali rozbici⁵⁸.

Z 1532 r. pochodzi rejestr niewielkiej 30 konnej roty husarskiej dowodzonej, jak to zanotował pisarz, przez „chorążycza”, co należy rozumieć – jako syna chorążego⁵⁹. W tym czasie w rejestrach występowali dwaj bracia – chorążycze: Mikołaj i Aleksander Sieniawscy, synowie Rafała z Sieniawy, chorążego halickiego⁶⁰. Możliwie, że wspomniana rota należała do młodszego brata Aleksandra, który w odróżnieniu od starszego brata nie piastował wówczas jeszcze żadnego urzędu, mógł być więc nazywany przydomkiem wywodzącym się od urzędu sprawowanego przez ojca. Jak wynika z tego spisu, jeźdźcy przeważnie mieli na sobie pancerze, zbroje strzelcze i płachy oraz byli uzbrojeni w drzewka i tarczę. Wykaz również obejmuje straty w koniach. Widział Kamieniec i o wiele liczniejsze

⁵⁶ *Ibidem*, s. 322–323.

⁵⁷ Być może jest to liczba etatowa. M. PLEWCZYŃSKI, *Obertyn...*, s. 91; A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 78.

⁵⁸ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość*, t. 1, s. 354–356; IDEM, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 334, 337, 345, 348, 349; IDEM, *Obertyn...*, s. 91, 107; Z. SPIERAŁSKI, *Awantury...*, s. 81–82; A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 322–323; L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 153.

⁵⁹ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 20, k. 20–20v.

⁶⁰ K. PRZYBOŚ, *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku*, red. A. GAŚIOROWSKI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 35; F. SIKORA, *Sieniawski Rafał h. Leliwa*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/rafal-sieniawski-h-leliwa> (dostęp: 16 II 2021).

wojska polskie. W 1538 r. dotarła tu idąca na Chocim armia Jana Tarnowskiego licząca 11 500 jazdy, 6700 piechoty i 10 dział⁶¹.

W latach 1536–1547 załogą zamkową dowodził rotmistrz piechoty i jazdy Leonard Jacimirski⁶². W czerwcu 1540 r. w Kamieńcu Podolskim zaczęto spisywać oddziały obrony potocznej. Bezpośrednio w Kamieńcu zostały popisane roty M. Iskrzyckiego (100 koni⁶³); Jana Herburta (18 koni oraz konny kapłan⁶⁴); Jakuba Wilamowskiego (50 koni⁶⁵). W przypadku kolejnych rot popisanych w czerwcu tego roku, a więc: Alberta (Wojciecha) Starzechowskiego (100 koni⁶⁶); Mikołaja Sieniawskiego (150 koni⁶⁷); Jana Ciepłowskiego (50 koni⁶⁸); Bernarda Pretwicza (120 koni⁶⁹), nie mamy pewności, czy także zostały przyjęte na służbę w Kamieńcu, pisarz bowiem nie zapisał miejsca sporządzenia rejestru. Możliwe jednak, że popis odbył się w tym mieście.

U M. Plewczyńskiego możemy spotkać informację, że na popisie roty Stanisława Dobrosołowskiego w Kamieńcu Podolskim wystąpił żołnierz Stanisław Ostrowski w zbroi kopijniczej i z krótką bronią palną, być może prototypem pistoletu (*ruczka*), tym samym dając podstawę dla stwierdzenia, że był to pierwszy polski rajtar i to na trzy lata przed pojawieniem tej formacji w Niemczech⁷⁰. Należy jednak zauważyć, że w treści rejestru nie ma informacji o dacie ani o miejscu jego sporządzenia. Pozostałe roty zostały popisane w tym czasie we Lwowie, i to raczej to miasto, a nie Kamieniec, miał zaszczyt gościć „pierwszego rajtara Rzeczypospolitej” w 1540 r.⁷¹

Z 15 czerwca 1542 r. pochodzi rejestr spisanej w Kamieńcu 100-etatowej roty pieszej Jerzego Lutomińskiego (*Georgij Liuthomiński*)⁷². Stan faktyczny roty wy-

⁶¹ MRPS, cz. 4, t. 3, nr 18 157; Z. SPIERAŁSKI, *op. cit.*, s. 94–96; A. BOLDYREW, *op. cit.*, s. 294.

⁶² M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 331; IDEM, *Obertyn...*, s. 142. A. BOLDYREW, *op. cit.*, s. 24.

⁶³ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 2a–6a.

⁶⁴ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 7.

⁶⁵ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 8.

⁶⁶ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 12–16v.

⁶⁷ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 18–24v.

⁶⁸ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 26–28v.

⁶⁹ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 30–36v; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 324, 347, 349, 351, 356.

⁷⁰ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 1, s. 59–60.

⁷¹ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 39, k. 50–54v.

⁷² AGAD, ASK, O. 85, sygn. 42, k. 3, 260–261v; A. BOLDYREW, *op. cit.*, s. 140; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 338.

nosił 75 kombatantów (z nich 9 dziesiętników i 65 szeregowych). Do oddziału były przypisane dwa dobre kopijnicze wałachy (być może z jeźdźcami). Rotmistrz i dziesiętnicy byli kopijnikami, mieli na sobie zbroje kopijnicze i byli uzbrojeni w kopie. 53 szeregowych strzelców nie posiadało uzbrojenia ochronnego, byli uzbrojeni mieczami, rusznicami (47) i arkebuzami (6). W oddziale znajdowało się 10 pawężników, którzy mieli zbroje i pawężę. Oddział miał także 2 proporników, w tym jeden miał przy sobie bębny⁷³.

W latach 1543–1570 starostą podolskim i jednocześnie rotmistrzem rot jazdy i piechoty kamienieckiej był Maciej Włodek⁷⁴. Na czas jego urzędowania przypadła znaczna rozbudowa i modernizacja umocnień zamkowych i miejskich przeprowadzona pod kierunkiem architekta Hioba Bretfusa w latach 1541–1545⁷⁵. Z 1547 r. pochodzi rejestr dowodzonej przez M. Włodka niego roty pieszej liczącej 60 stawek żołdu⁷⁶. Cała rota liczyła 47 piechurów – 12 kopijników, 34 strzelców i jednego propornika. Strzelcy uzbrojeni byli w 15 rusznic i 19 arkebuzów. W szeregach arkebuzerów wymieniony został m.in. *Valentij s Kamijenijcza*, czyli jedyny żołnierz pochodzący z miasta, którego bronił. W odróżnieniu od kopijników w rocie J. Lutomińskiego, kopijnicy w oddziale M. Włodka posiadali miecze, lecz nie mieli kopii, być może dlatego, że oddział ten stanowił załogę zamku. Natomiast żołnierze ci posiadali 9 oszczepów oraz 3 halabardy. Propornik Marcin z Rawicza też był zapisany bez uzbrojenia. Cały oddział już nie miał na uzbrojeniu pawęży, ponieważ te nie były potrzebne podczas służby garnizonowej, a najlepszą osłoną byli mury zamku⁷⁷.

Także M. Włodek dowodził 100-konną rotą popisaną w Kamieńcu w 1549 r. Była to rota husarska, złożona przeważnie z jeźdźców uzbrojonych „po husarsku”, czyli z przyłbicą w pancerzu, z tarczą i drzewem. Niektórzy jeźdźcy uzbrojeni byli „po kozacku” – w sahajdaki i rohatyny, a inni zamiast pancerzy mieli bechterze⁷⁸.

⁷³ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 42, k. 3.

⁷⁴ *Urzednicy podolscy...*, s. 131; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 357; IDEM, *Żołnierz...*, s. 126.

⁷⁵ J. PRZYBYŁ, *Kamieniec Podolski: bastion na styku cywilizacji*, Łódź 2007, s. 56.

⁷⁶ Szczegółowe opracowanie rejestru znajdziemy w pracy A. BOŁDYREWA, *op. cit.*, s. 140, 162–163, 204, 213, 241, 263, 301. Za udostępnienie materiałów dotyczących rot M. Włodka dziękuję serdecznie A. Bołdyrewowi.

⁷⁷ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 51; A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 140, 162–163, 204, 213, 241, 263, 301; J. WIMMER, *op. cit.*, s. 92–93, 98.

⁷⁸ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 54, k. 28–32v; Lista strat danej chorągwi: AGAD, ASK, O. 85, sygn. 53, k. 7.

Kolejne informacje o garnizonie dotyczą przełomu 1552 i 1553 r. W mieście stacjonowała wówczas stuosobowa rota drabska, dowodzona przez Hiszpana Antoniego Mora. Rotmistrz ten dowodził rotą piechoty w Kamieńcu jeszcze do 1556 r.⁷⁹

Z tego okresu, a konkretnie z 28 sierpnia 1552 r. pochodzi rejestr 100-etatowej roty pieszej Jana Podfilipskiego. W rocie tej służyło 78 żołnierzy podzielonych na 9 dziesiątków. Rotmistrz, wszyscy dziesiątnicy i jeden szeregowy (*Hayduk*) byli kopijnikami uzbrojonymi w halabardy (8), oszczepy (2) i miecze, 8 pawężników miało pawężę, hełmy-kapaliny i nareczaki. Strzelcy nie mieli uzbrojenia ochronnego, a uzbrojenie zaczepne składało się z rusznic (43), arkebuz (13) i mieczy. Sygnalistami byli 2 propornicy i bębienica. W rocie służył jedyny kamieńczanin – arkebuzer *Albertus de Kamieniecz*⁸⁰.

W latach 1559–1562 na służbie w Kamieńcu znajdowała się 100-etatowa rota drabska, niestety nie wiadomo, kto nią dowodził. Oddział musiał funkcjonować w trudnych warunkach finansowych, ponieważ w latach 1558–1562 w wyniku zażartego sporu między szlachtą a królem Zygmuntem Augustem, sejm, chcąc od króla ustępstw w sprawie egzekucji dóbr, odmawiał uchwalenia podatków na wojsko. Zygmunt August zaangażowany w wojnę inflancką nie był w stanie opłacić oddziałów obrony potocznej. Pomimo tych trudności w Kamieńcu Podolskim utrzymała się niewielka załoga, być może finansowana przez tamtejszego starostę. Z lat 1562–1564 mamy informacje o rotmistrzu kamienieckim Stanisławie Jacimirskim⁸¹.

Możliwe, że natychmiastowym skutkiem reformy kwarcianej przeprowadzonej w 1563 r. było zwiększenie liczby piechoty w Kamieńcu do 200 ludzi, którymi dowodził rotmistrz Stanisław Jasieński. Żołd dla tych żołnierzy wypłacano w Krakowie, dokąd przyjeżdżał po niego wybrany dziesiątnik. Tak w 1563 r. wypłacono 2728 zł 26 gr na rękę Jakuba Kolbusa. Utrzymywanie załogi kamienieckiej kosztowało skarbiec: w 1564 r. – 2807 zł, w 1566 – 2826 zł,

⁷⁹ L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 166; E. ROSTWOROWSKI, *Mora Antoni*, [w:] PSB, t. 21, s. 674; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 341.

⁸⁰ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 58, k. 129–131; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 346; A. BOŁDYREW, *op. cit.*, s. 251–252, 255–256; T. GRABARCZYK, *Piechota...*, s. 169–171.

⁸¹ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 18, 331; J. WIMMER, *op. cit.*, s. 100; *Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych województwa podolskiego z lat 1563–1565*, wyd. W. WITTYG, Kraków 1908, s. 8.

w 1566 – 2959 zł, a w 1567 – 2984 zł. W latach 1563–1569 na Podolu znajdowały się 3 rotty (340–350 etatów) rozlokowane w Kamieńcu i Chmielniku⁸².

W 1572 r. dwustoma żołnierzami *in terris Podolia in castro Kamieniecz* dowodził rotmistrz Krzysztof Krempecki. Planowano również zwiększyć liczbę piechoty jeszcze na 100 osób. W latach 1570–1572 razem z nim miał służyć rotmistrz Paweł Jacimirski. Na 200 etatów rotmistrzowie pobierali po 5 zł żołdu kwartalnie⁸³.

W 1574 r. oprócz nieznannej załogi w Kamieńcu Podolskim piechota była rozlokowana jeszcze w Chmielniku i Tykocinie. Z 1575 r. pochodzi wzmianka o wystąpieniu senatora Taranowskiego, który informował, że wskutek niedbalstwa urzędników polskich „Bar i Kamieniec, główne twierdze i bramy Podola, są zrujnowane i załóg pozbawione”. W owym czasie uwaga Rzeczypospolitej było skierowane na Bałtyk, a sytuacja na południowej granicy Królestwa zesłała na dalszy plan⁸⁴.

W grudniu 1578 r. król Stefan Batory (1575–1586) wysłał na ziemie ruskie własne wojsko nadworne, które przebywało tam przez następny rok. W *Kronice Kamienieckiej* możemy się doczytać, że:

1578–9. Rok 1027. Do Kamieńca przybyli hajducy-madziarzy (Węgrzy), którzy należeli do poczty króla Stefanosa (Stefan Batory), i wszystkie wojownicy, których było 800-konnych i pieszych, spędziwszy dwa tygodni w mieście, znów wróciły do króla⁸⁵. Kolejne informacje o załodze w mieście pochodzą z lat 1580–1581 r., kiedy to Batory wysłał do Kamieńca 100 pieszych pod dowództwem Mikołaja Niemojewskiego. Oddział opłacany miał być z poboru „kwarty”⁸⁶.

Być może od tego czasu zmienił się typ piechoty kamienieckiej z typu drabskiego na typ hajducki czy polsko-węgierski.

⁸² M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 18, 332; J. WIMMER, *op. cit.*, s. 99; Z. SPIERAŁSKI, J. WIMMER, *Polska sztuka wojenna w latach 1563–1647*, Warszawa 1961, s. 17; K. GÓRSKI, *op. cit.*, s. 18; L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 168.

⁸³ AGAD, ASK, O. 85, sygn. 65, k. 5–5v; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 331, 335; Z. SPIERAŁSKI, J. WIMMER, *Polska sztuka wojenna...*, s. 39–40; L. KOLANKOWSKI, *op. cit.*, s. 172.

⁸⁴ J. WIMMER, *Historia...*, s. 99; T. KORZON, *op. cit.*, t. 2, s. 4.

⁸⁵ M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 3, s. 101; *Кам'янецька хроніка (уривки)*, вид. О. БОЖКО, „Східний світ” 2015, № 3, с. 135.

⁸⁶ VL, t. 2, s. 205; A. ROLLE, *op. cit.*, t. 2, s. 39.

Z końca wieku XVI pochodzą tylko skąpe i ogólnikowe wzmianki, z których trudno wyodrębnić informacje o garnizonie kamienieckim. Wiadomo, że w 1583 r. 400 piechoty stało w zamkach ukraińskich. W 1587–1588 znajdowało się tam 300 piechurów wojska kwarcianego⁸⁷. Jakaś część z tych żołnierzy musiała znajdować się w twierdzy podolskiej.

A. Rolle przytacza tekst z *Konfederacji generalnej warszawskiej* z 1587 r., w którym czytamy: „Także też Urodzonemu Panu Mikołajowi Jazłowieckiemu, Staroście Śniatyńskiemu, naznaczamy y pozwalamy rotę jedną na sto pięćdziesiąt koni dla obrony zamku Kamienieckiego, które kosztem swym ma osadzić i pokazać”⁸⁸. Oddział ten miał dołączyć do piechoty, która już być może stacjonowała w Kamieńcu.

W 1589 r. podczas najazdu 25 000 Tatarów chana Gazi Gireja Kamieniec stał się bazą dla całości szczupłych sił piechoty (300 żołnierzy, być może dodanych do piechoty kamienieckiej) i artylerii koronnej pod dowództwem M. Jazłowieckiego, który w tym czasie zastępował chorego starostę Mikołaja Brzeskiego. Rok później – 2 maja 1590 r. – M. Brzeski w ogóle utracił starostwo i był pozbawiony komendy nad twierdzą kamieniecką z powodu czteroletniego niewnoszenia opłat z w związku ze złym stanem zdrowia⁸⁹.

W ostatnich latach XVI stulecia w służbie królewskiej przebywało 200 piechurów kamienieckich. Możliwe, że w 1595 i 1600 r. załoga kamieniecka była złożona z zaciężnych piechurów typu węgiersko-polskiego i wybrańców pod dowództwem rotmistrza Stanisława Wolskiego. Razem z nim brała ona udział w wyprawach mołdawskich Jana Zamoyskiego. W następnym stuleciu obsadę załogi zamku kamienieckiego stanowiły chorągwie piechoty polsko-węgierskiej w liczbie 200 etatów⁹⁰.

Jednym z problemów wynikających ze stacjonowania wojska w Kamieńcu było współistnienie ludności cywilnej z żołnierzami. Ponieważ w mieście nie

⁸⁷ J. WIMMER, *op. cit.*, s. 149–151.

⁸⁸ VL, t. 2, s. 232; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 332; J. ROLLE, *op. cit.*, t. 2, s. 38.

⁸⁹ *Urzednicy podolscy...*, s. 132; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 2, s. 322 i t. 3, s. 109–112; IDEM, *Żołnierze...*, s. 183.

⁹⁰ J. WIMMER, *op. cit.*, s. 151; T. KORZON, *op. cit.*, t. 2, s. 114–118, 122; Z. SPIERAŁSKI, *op. cit.*, s. 146–147; M. PLEWCZYŃSKI, *Wojny i wojskowość...*, t. 3, s. 295–297; K. GÓRSKI, *op. cit.*, s. 236–237; D. SKORUPA, *Bitwa pod Bukowem 20 października 1600 r.*, [w:] *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII w.*, red. M. NAGIELSKI, Warszawa 2002, Fasciculi Historici Novi, t. 5, s. 42; Z. HUNDERT, *op. cit.*, s. 142.

było koszar, a w zamku za mało miejsca dla 200 osobowej załogi, to jej część musiała mieszkać w domach mieszczan. Leon Białkowski pisał, że nie są znane informacje o zatargach mieszczan kamienieckich z żołnierzami, lecz E. Sieczyński podał, że mieszczanie często narzekali na obecność wojskowych w swoich domach, a te skargi dochodziły nawet do króla. Za sprawą królewskiego dekretu, część mieszkańców była zwolniona od obowiązku przyjmowania żołnierzy. Król Zygmunt II August w 1567 r. zwolnił kupców ormiańskich od zakwaterowania żołnierzy w czasie pokoju. Z kolei, jak podaje E. Sieczyński, w 1592 r. Zygmunt III uwolnił od postoju wojskowego inne narodowości zamieszkujące w mieście, niestety nie podaje konkretnie jakie. W XVI w. dwie trzecie zabudowy miejskiej należało do Ormian, a część pozostałych domów znajdowała się w rękach szlachty polskiej i duchownych, którzy byli zwolnieni od kwaterunku. O. Plamenicka wnioskuje więc, że ciężar kwaterowania żołnierzy spadał na domostwa Ukraińców-Rusinów⁹¹.

Ogólne dowództwo nad garnizonom, fortyfikacjami kamienieckimi oraz całym pograniczem sprawował starosta kamieniecki, zastępowany niekiedy przez kasztelana kamienieckiego. Dowódcami bezpośrednimi załogi kamienieckiej byli rotmistrzowie królewscy z obrony potocznej, a później wojska kwarcianego. Podstawą garnizonu była jedna lub dwie rotacje piesze (przeważnie 100–200 etatów) typu drabskiego (złożonej z ciężkozbrojnych kopijników, pawężników i strzelców uzbrojonych w broń palną), a od czasów S. Batorego hajduków-strzelców typu węgiersko-polskiego. Konnica znajdowała się w mieście w następujących przypadkach: jako wzmocnienie dla załogi pieszej podczas wojny, tymczasowo kwaterowała w mieście w czasach pokoju lub pojawiała się podczas popisów wojskowych. Jazda nie była stałym elementem garnizonu, lecz wykonywała ważne funkcje, takie jak: rozpoznanie, odstraszenie i pościg za przeciwnikiem. Artylerię opiekowali się puszkarze królewscy, lecz artyleria zamkowa zasługuje na oddzielne badanie. Stałość i liczebność garnizonu zależała wprost od stanu skarbcza królewskiego, w którym często brakowało środków na wojsko.

Z okresu 1499–1600, czyli 102 lat, mamy informacje o obecności wojska w mieście dla 63 lat. Brak informacji o garnizonie w Kamieńcu, przynajmniej częściowo, wynika z niekompletnego stanu zachowanych źródeł. Można przyjąć, że garnizon w XVI w. miał już raczej stały charakter.

⁹¹ L. BIAŁKOWSKI, *Podole w XVI w. Rysy społeczne i gospodarcze*, Warszawa 1920, s. 82; E. СЕЦИНСКИЙ, *op. cit.*, s. 92; O. ПЛАМЕНИЦЬКА, *op. cit.*, s. 81; J. ROLLE, *op. cit.*, s. 40.

Podole było krajem bogatym, lecz bardzo niebezpiecznym. Tatarzy w trakcie swych najazdów na Podole nawet nie starali się oblegać twierdzy, natomiast stale pustoszyli okolice. Według poczynionych ustaleń, zawoźzańscy, krymscy i no-gajscy Tatarzy rabowali ziemię podolską w okresie 1395–1600 co najmniej 32 razy. Mołdawianie dopuszczali się ataków rzadziej, atakowali okolice Kamieńca 10 razy i dwa razy z pomocą Tatarów. Turcy pojawiały się na Podolu dwa razy w 1498 r. Sam Kamieniec Podolski, mający reputację twierdzy niezdobytej, był „wyspą spokoju” w porównaniu z resztą Podola i rzadko stawał się obiektem wrogiego ataku. Zapewne duża w tym była zasługa fortyfikacji i stacjonującego w mieście garnizonu, który zniechęcał najeźdźców do ataku na Kamieniec. Natomiast kiedy jazda wroga pustoszyła okolice Kamieńca, załoga piesza nie opuszczała zamku i nie broniła okolicznych mieszkańców, a konnica polska nie zawsze znajdowała się w mieście. Możemy przypuszczać, że dochodziło do mniejszych utarczek pomiędzy żołnierzami z Kamieńca a najeźdźcami, o których jednak źródła nie wspominają. W omawianym okresie garnizon miał szanse pokazać się w otwartym boju tylko blisko 10–12 razy, w tym podczas oblężeń mołdawskich w 1509 i 1530 r., oraz w operacjach połowych 1595 i 1600 r.

Należy zauważyć, że temat dziejów garnizonu kamienieckiego w dobie Rzeczypospolitej nie jest wyczerpany do końca. Dokładna analiza źródeł rękopiśmiennych może wnieść jeszcze wiele nowych ustaleń dotyczących Kamieńca i jego załogi.

Tabela 1

Dowódcy i stan liczebny piechoty i jazdy garnizonowej lub stacjonującej w Kamieńcu Podolskim w latach 1499–1600

Rok	Rotmistrze (p – piechoty, j – jazdy, k – komendant, N – nieznanymi)	Piechota (stan etatowy – e, faktyczny – f, nn – liczba nieznanymi)	Jazda (liczba koni)
1499	J. Kałusz (p), I. Chomutowski (p), A. Brzeski (p), J. Sokołowski (p), Stefek (?), Ł. Luboszwarski (p, j), Tomasz (p), A. Kania (p)	min. 720 (e)	nn
1502	J. Sokołowski (p, k), H. Michowski (j)	200 (e), 4 jeźdźcy	–

Rok	Rotmistrze (p – piechoty, j – jazdy, k – komendant, N – nieznanymi)	Piechota (stan etatowy – e, faktyczny – f, nn – liczba nieznanymi)	Jazda (liczba koni)
1503	J. Sokołowski (p, k)	200 (e), 4 jeźdźcy	–
1504–1507	S. Jarosz (p, k)	200 (e), 4 jeźdźcy	–
1508	–	–	300 curienses
1511	J. Tworowski (j), S. Lanckoroński (j)	–	2988
1513	N rotmistrz (p)	300 (e)	
1516	S. Lanckoroński (j), P. Farurej (j), J. Secygniowski (j)	–	2–3 tys.
1518	N rotmistrz (p)	300 (e)	–
1519	J. Kałusz (p, k)	300 (e)	–
1521	N rotmistrz (p)	100 (e)	–
1522	N rotmistrz (p)	150 (e)	–
1523	N rotmistrz (p), M. Chodowski (j)	100–200 (e)	400
1527–1529	N rotmistrz (p)	200 (e)	–
1528	N rotmistrz (p), M. Iskrzycki (j), J. Jazłowiecki (j)	200 (e)	2 rotty
1530	N rotmistrz (p), S. Lanckoroński (j), J. Pilecki (j), M. Iskrzycki (j), J. Rokitnicki (j), W. Rokitnicki (j), W. Leśnicki (p), N rotmistrz (p)	230–270	640 (ok. 1130 razem z rota- mi J. Koli)
1532	M. Sieniawski – „Chorążyc” (j)	–	30
1536–1547	L. Jacimirski (p, j, k)	–	–
1540	M. Iskrzycki (j), J. Elerburt (j), J. Wilamow- ski (j), W. Starzechowski (j), M. Sieniawski (j), J. Ciepłowski (j), B. Pretwicz (j)	–	ok. 590
1542	J. Lutomierski (p)	100 (e)/75 (f)	–
1548–1570	M. Włodek (j, p, k)	–	–

Tabela 1 (cd.)

Rok	Rotmistrze (p – piechoty, j – jazdy, k – komendant, N – nieznanymi)	Piechota (stan etatowy – e, faktyczny – f, nn – liczba nieznanymi)	Jazda (liczba koni)
1547	M. Włodek (j, p, k)	47 (f)	
1549	M. Włodek (j, p, k)	–	100
1552–1553	A. Mora? (p), J. Podfilipski (p)	100 (e)/78 (f)	–
1559–1562	N rotmistrz (p)	100 (e)	–
1562–1564	S. Jacimirski (?)	–	–
1563	S. Jasiński (p)	200 (e)	–
1563–1569	N rotmistrz (p)	ok. 200 (e)	–
1570–1572	K. Krempecki (p), P. Jacimirski (p)	200 (e)	–
1572	K. Krempecki (p)	200 (e)	–
1574	N rotmistrz (p)	–	–
1578	Oddział nadworny Stefana Batorego (p, j)	800	
1580–1581	M. Niemojewski (p)	100 (e)	–
1583	N rotmistrz (p)	nn	–
1587–1588	M. Jazłowiecki (j)	nn	150
1589	M. Jazłowiecki (j)	ok. 300	–
1595	S. Wolski (p)	200 (e)	–
1600	S. Wolski (p)	200 (e)	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł i literatury wskazanej w Bibliografii.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Metryka Koronna, sygn. 17, 20, 22.

Archiwum Skarbu Koronnego

Oddział 1, Rachunki królewskie, sygn. 42, 310.

Oddział 85, Rejestry popisowe wojska koronnego, sygn. 6, 11, 20, 39, 42, 51, 53, 54, 57, 58, 65.

Źródła drukowane

Bielski J., *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydana*, Sanok 1856.

Długosz J., *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10–12, Warszawa 2009.
Kodeks Olszewski Chomińskich. Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego kronika, wyd. S. Ptaszyński, Warszawa–Lublin 1932.

Listy i akta Piotra Myszkowskiego, generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez Adolfa Pawińskiego, wyd. A. Pawiński, Kraków 1898.

Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, cz. 3–4, wyd. T. Wierzbowski, Varsoviae 1908–1917.

Strykowski M., *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, wyd. M. Malinowski, t. 2, Warszawa 1846.

Volumina legum, wyd. J. Ohryzko, t. 2, Petersburg 1859.

Кам'янецька хроніка (уривки), вид. О. Божко, „Східний світ” 2015, № 3 (*Камуанетс'ка хроніка (урывки)*), вид. О. Бошко, „Skhidnyy svit” 2015, nr 3).

Опись Подільських замків 1494 р., вид. М. Грушевський, „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка” 1895, т. 7, с. 1–18 (*Opys' Podil's'kykh zamkiv 1494 r.*, вид. М. Hrushevs'kyu, „Zapysky Nauk. Tov. im. Shevchenka” 1895, т. 7, с. 1–18).

Супрасльская летопись, [в:] *Полное собрание русских летописей*, ред. Н. Улащик, т. 35, Летописи белорусско-литовские, Москва 1980 (*Suprasl'skaya letopis'*, [w:] *Po-lnoye sobraniye russkikh letopisey*, red. N. Ulashchik, т. 35, Letopisi belorussko-litovskiyе, Moskva 1980).

Opracowania

- Białkowski L., *Podole w XVI w. Rysy społeczne i gospodarcze*, Warszawa 1920.
- Boldyrew A., *Piechota zaciężna w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 2011.
- Górski K., *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893.
- Górski K., *Historia artylerji polskiej*, wyd. T. Korzon, Warszawa 1902.
- Górski K., *Historia jazdy polskiej*, Kraków 1894.
- Grabarczyk T., *Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2000.
- Grabarczyk T., *Udział wojsk zaciężnych w obronie południowo-wschodnich kresów Królestwa Polskiego w latach 1499–1500*, [w:] *Kresy, granice i pogranicza w historii wojskowej*, red. A. Olejko, Rzeszów 2014, s. 402–411.
- Hundert Z., *Garnizon wojskowy Kamieńca Podolskiego w latach 1667–1672 – zarys problematyki*, „Saeculum Christianum: Pismo Historyczne” 2014, nr 21, s. 141–153.
- Janas E., Kłaczewski W., Kurtyka J., Sochacka A., *Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieków*, Kórnik 1998.
- Kolankowski L., *Roty koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 r.*, „Ziemia Czerwieńska” 1935, R. 1, z. 2, s. 141–174.
- Korzon T., *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, t. 1: *Epoka przedrozbiorowa*, Kraków 1912.
- Kurtyka J., *Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i I połowie XV wieku*, [w:] *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, red. F. Kiryk, Kraków 2000.
- Lewicki A., *Powstanie Swidrygielły. Ustęp z dziejów Litwy z Koroną*, Oświęcim 2015.
- Nikodem J., *Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430)*, Kraków 2013.
- Plewczyński M., *Obertyn 1531*, Warszawa 1994.
- Plewczyński M., *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku*, t. 1: *Lata 1500–1548*, t. 2: *Lata 1548–1575*, t. 3: *Lata 1576–1599*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2011–2013.
- Plewczyński M., *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*, Siedlce 2002.
- Plewczyński M., *Żołnierz jazdy obrony potocznej za czasów Zygmunta Augusta. Studia nad zawodem wojskowym w XVI w.*, Warszawa 1985.
- Prusiewicz A., *Kamieniec Podolski. Szkic historyczny*, Kijów 1915.
- Przyboś K., *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.
- Przybył J., *Kamieniec Podolski: Bastion na styku cywilizacji*, Łódź 2007.
- Rolle J., *Zameczki podolskie na kresach multańskich*, t. 1–2, Warszawa 2004.
- Rostworowski E., *Mora Antoni*, [w:] PSB, t. 21, s. 674.
- Skorupa D., *Bitwa pod Bukowem 20 października 1600 r.*, [w:] *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII w.*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, Fasciculi Historici Novi, t. 5.
- Spiralski Z., *Awantury moldawskie*, Warszawa 1967.

- Spierski Z., *Po klęsce bukowińskiej 1497 roku. Pierwsze najazdy Turków na Polskę*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1963, t. 9, z. 1, s. 45–58.
- Spierski Z., *Z dziejów wojen polsko-mołdawskich*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1965, t. 11, cz. 2, s. 62–121.
- Spierski Z., Wimmer J., *Polska sztuka wojenna w latach 1563–1647*, Warszawa 1961.
- Wimmer J., *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa 1978.
- Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych województwa podolskiego z lat 1563–1565*, wyd. W. Wittyg, Kraków 1908.
- Гульдман В., *Памятники старины в Подолии: Материалы для составления археологической карты Подольской губернии*, Каменец-Подольск 1901 (Gul'dman V., *Ратуятники старины в Подолии: Материалы для составления археологической карты Подольской губернии*, Kamenets-Podol'sk 1901).
- Крикун М., *Гарнізон Кам'янець-Подільського 1734 року*, [в:] *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича*, ред. М. Литвин, Львів 2011, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, вип. 20, s. 377–391 (Krykun M., *Harnizon Kam'yanetsya-Podil's'koho 1734 roku*, [w:] *Actes testantibus. Yuvileynyy zbirnyk na poshanu Leontiya Voytovycha*, red. M. Lytvyn, L'viv 2011, Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. Zbirnyk naukovykh prats', vup. 20, s. 377–391).
- Михайловський В., *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV–70-х роках XVI ст.*, Київ 2012 (Mykhaylov's'kyu V., *Elastychna spil'nota. Podil's'ka shlyakhta v drubiyi polovyni XIV–70-kh rokakh XVI st.*, Kyiv 2012).
- Пламеницька О., *Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньюантичний-ранньомодерний час)*, Кам'янець-Подільський 2012 (Plamenyts'ka O., *Castrum Camenecensis. Fortetsya Kam'yanets': (pizn'oantychnyy-rann'omodernyy chas)*, Kam'yanets'-Podil's'kyu 2012).
- Расщупкін О., Трубчанінов С., *Кам'янець на Поділлі*, Кам'янець-Подільський 2008 (Rasshchupkin O., Trubchaninov S., *Kam'yanets'na Podilli*, Kam'yanets'-Podil's'kyu 2008).
- Сецинский Е., *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*, Киев 1895 (Setsinskiy E., *Gorod Kamenets-Podol'skiy. Istoricheskoye opisaniye*, Kiyev 1995).
- Сіцинський Є., *Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. (історично-археологічні нариси)*, Київ 1928 (Sitsyns'kyu E., *Oboronni zamky Zakhidnoho Podillya XIV–XVII st. (istorychno-arkheolohichni narysy)*, Kyiv 1928).
- Тимів І., *Літописні джерела і хроніки про боротьбу з татарськими набігами у 1526–1530 рр.*, „Сіверянський літопис” 2016, № 5, s. 35–49 (Tymiv I., *Litopysni dzherela i khroniky pro borot'bu z tatars'kymu nabihamy u 1526–1530 rr.*, „Siveryans'kyu litopys” 2016, nr 5, s. 35–49).
- Хербст С., *Масковская война 1507–1508*, „ARCHE” 2014, № 12 (133) (Herbst S., *Maskovskaja vajna 1507–1508*, „Arche” 2014, nr 12 (133)).

Netografia

Sikora F., *Sieniawski Rafał h. Leliwa*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/rafal-sieniawski-h-leliwa> (dostęp: 16 II 2021).

Oleh Hanskyi

THE GARRISON OF KAMIANETS-PODILSKYI UNTIL THE END OF THE 16TH CENTURY

Abstract. In the Early Modern Age, the fortress town of Kamianets-Podilskyi could boast not only with favorable natural conditions for defense, but also with well-placed fortifications. However, history is being made by people, not the rocks, and ultimately the security of the town depended on the „people of war” who protected the civilians. Being a strategic fortress situated on the intersection of trade routes, Kamianets-Podilskyi controlled the southern border of the Kingdom of Poland and was constantly endangered by Tatar, Moldavian and Turkish attacks. Therefore, it required the deployment of permanent garrison troops consisting of infantry for the defense of the castle walls, guarding and policing functions; artillery for intimidation of the enemy and inflicting casualties; and cavalry for conducting reconnaissance, controlling the roads and carrying out the sorties.

Keywords: Kamianets-Podilskyi, fortress, garrison, infantry, cavalry, Poland, XIV–XVI century